

УДК 347.626.2

Катренко Анастасія Андріївна,

аспірантка кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У ШЛЮБНОМУ ДОГОВОРІ

Постановка проблеми. На сьогодні сімейне законодавство України є достатньо прогресивним, що пов'язується із зміною концепції правового регулювання сімейних відносин у бік розширення свободи волевиявлення їх учасників. Однак законодавчо закріплена можливість заохочення ініціативи учасників сімейних відносин з метою реалізації їх приватних інтересів не завжди одержує широке застосування на практиці, зокрема, слід константувати, що такий важливий інструмент сімейного права як шлюбний договір є недостатньо затребуваним як засіб регулювання майнових відносин на власний розсуд подружжя.

Нормативне регулювання не може повною мірою охопити весь спектр сімейних правовідносин з урахуванням індивідуальних інтересів подружжя, а тому на допомогу приходить шлюбний договір як один із правових засобів регулювання відносин між подружжям.

Законодавче визнання можливості укладення шлюбних договорів, які визначають правовий режим майна подружжя, свідчить про зростання приватноправових засад у сфері сімейних відносин, які завжди характеризувалися перевагою немайнових елементів над майновими і принципом мінімального втручання держави у сімейні відносини, а також добровільним та рівноправним характером шлюбно-сімейних зв'язків.

Стан дослідження теми. Теоретичною основою дослідження є роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як М.В. Антокольської, Т. О. Ариванюк, Є.М. Ворожейкіна, Б.М. Гонгало, В. С. Гопанчука, І. В. Жилінкової, С. П. Індиченка, О.С. Олійник, О. С. Юффе, О. М. Калітенко, В. І. Кисіля, П. В. Крашеніннікова, Р. Л. Нарішкіної, Н. В. Орлової, Л. М. Пчелінцевої, З. В. Ромовської, О. О. Ульяненко, С. Я. Фурси, Р. О. Халфіної, Ю. С. Червоного, Я. М. Шевченко, Н. А. Шебанової, О. А. Явор тощо.

Метою цього дослідження є з'ясування поняття, правової природи, особливостей суб'єктного

складу шлюбного договору, а також визначення співвідношення приватних та публічних інтересів в сфері договірної регулювання сімейно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби узагальнення наукового визначення поняття шлюбного договору (контракту) були зроблені Ф.А. Блокгаузом і І.А. Ефроном більше 100 років тому в енциклопедичному словнику, в якому вони записали, що шлюбний договір є юридичний термін сімейного права, який означає викладену в спеціальному акті угоду, укладену до чи після вступу в шлюб і визначає майнові і деякі немайнові відносини, які випливають із шлюбного союзу, як для тих, що взяли шлюб, так і для третіх осіб, інтереси яких можуть стикатися того чи іншого з подружжя, або їх разом [1, с. 624].

Як справедливо зауважила І.В. Жилінкова, сучасне розуміння шлюбного договору не відзначається новизною, оскільки як правило визначається як різновид цивільно-правових угод і на нього розповсюджуються загальні правила, що стосуються угод [2, с. 29]. Цей факт важко заперечити, як і неможливо заперечити і той факт, що шлюбний договір має низку особливостей, які мають бути враховані у сучасному визначенні його поняття з огляду на його змішану складну правову конструкцію.

Аналізуючи зміст статей глави 10 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [3, с. 135] шлюбним договором можна визнати домовленість осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, чи домовленість подружжя, що визначає майнові права й обов'язки подружжя, а також їх майнові права та обов'язки як батьків у шлюбі і (чи) у випадку його розірвання.

Це визначення, думається, у більш повному обсязі розкриває поняття шлюбного договору, тобто ширше встановлює його зміст і може бути використане для кращого розуміння інституту шлюбного договору та як основа подальшого вдосконалення СК України.

Власне і за відсутності законодавчого визначення в СК України поняття шлюбного договору його сфера дії має бути значно ширшою ніж шлюбний контракт (договір) за нормами КпШС України [4, с. 204]. Зокрема, відтепер завдяки шлюбному договору подружжю або особам, які тільки-но збираються взяти шлюб, надається можливість самостійно за спільною домовленістю визначити свої майнові права й обов'язки в період шлюбу і на випадок його розірвання, а також майнові права та обов'язки їх як батьків.

Шлюбний договір – найбільш новий в Україні вид договорів. І це, звісно, викликає необхідність дослідження його змісту, елементів та місця в системі договорів. У зв'язку з цим постає питання про його природу. Окремі юристи вважають шлюбний договір різновидом подружніх договорів [2, с. 175; 5, с. 64]. На думку Ю.С. Червоного, шлюбний договір є сімейно-правовим договором, оскільки його суб'єктами є лише подружжя [6, с. 175]. Але загальна теорія договірного права щодо подружніх договорів поки що практично не розроблена. Недостатнім є уявлення про їх сутність та відмінність від цивільно-правових договорів, не говорячи вже про класифікацію, форму, умови і наслідки їх недійсності та інші критерії. Відсутність загальних теоретичних розробок з цього питання значно ускладнює вивчення інституту шлюбного контракту.

Звісно, за своєю юридичною природою і правовими наслідками шлюбний договір має низку особливостей. Проте яких-небудь положень, які б не вкладалися в конструкцію договору, шлюбний договір не має. Отже, до нього можна ставити ті ж самі вимоги, які висуваються до інших договорів, тобто законність змісту, вільне волевиявлення сторін, належний суб'єктний склад, дотримання визначеної законом форми та ін. [2, с. 37]. Посилання ж деяких авторів на особливий суб'єктивний склад шлюбного договору не може заперечити притаманність йому певних цивілістичних ознак, адже в цивільному праві є чимало договорів з особливим суб'єктивним складом (договори довічного утримання, договори за участю фізичних осіб – споживачів та ін.), що не виводить їх за межі цивільно-правового договору.

Шлюбний договір (контракт) за своєю природою є особливим різновидом цивільного договору, специфіка якого полягає, зокрема, в тому, що за своїм суб'єктивним складом, який визначається СК України, він є сімейно-правовим, а предмет регулювання, основу якого складають відносини власності, має переважно цивілістичні риси.

Шлюбний договір мають право укладати не лише ті особи, які тільки-но збираються взяти шлюб, але й особи, які на момент укладання шлюбного до-

говору вже є подружжям. Це значний крок уперед, оскільки, як свідчить світова практика, контракти, які укладаються майбутніми подружніми парами, як правило, носять більш загальний характер, ніж ті, що укладаються подружжям. Це є цілком зрозумілим, оскільки особи, які збираються взяти шлюб, не в змозі передбачити всього розмаїття питань, які можуть виникнути у період подружнього життя.

СК України конкретизував питання щодо осіб, які збираються взяти шлюб. Тепер, згідно з ч. 1 ст. 92 право на укладання шлюбного контракту, крім подружжя, мають особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Проте, ситуація так і залишається не досить певною, оскільки, щоб засвідчити шлюбний договір, нотаріус, відповідно до своїх обов'язків, повинен переконатись у тому, що шлюбний договір бажають укласти саме ті особи, які зазначені в ст. 92 СК України. Якщо йдеться про подружжя, то жодних проблем не виникає, оскільки для підтвердження свого стану, тобто знаходження в зареєстрованому у законному порядку шлюбі вони мають документ, який засвідчує такий їх стан – свідоцтво про одруження. Інша справа, коли шлюбний договір бажають укласти особи, які лише подали заяву про реєстрацію шлюбу. Адже справа в тому, що вони не отримують в органах реєстрації жодного документа, який би міг підтвердити, що це саме ті особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу.

Таким чином, хоча й наявні певні зрушення в цьому питанні, все ж таки ще існують певні ускладнення щодо перевірки належності суб'єктів у даному випадку.

Оскільки договір як правочин є наслідком певного вольового акту, спрямованого на досягнення певного правового результату, то й укласти його можуть, відповідно, лише особи, які володіють в тому чи іншому обсязі дієздатністю. Це означає, що їх воля має характеризуватися достатньою психічною зрілістю.

Шлюбний договір нерозривно пов'язаний із самим шлюбом, а тому він може укладатися особами, які досягли шлюбного віку. Проте, якщо особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу (ч. 2 ст. 22 СК України), то особи, які бажають укласти шлюбний договір, повинні, за загальним правилом, досягти шлюбного віку на момент укладання шлюбного договору.

Відповідно ч. 1 ст. 22 СК України шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. В особливих випадках шлюбний вік може бути знижений. Так, згідно з ч. 2 ст. 23 СК України особа, яка досягла шістнадцяти років, має право подати відповідну заяву та за рішенням суду

їй може бути надане право на шлюб. Але це можливо лише за умови, що укладання шлюбу в даному випадку відповідає її інтересам. Неповнолітня особа, яка отримала дозвіл на укладання шлюбу, має право укласти шлюбний договір. Але для цього, згідно з ч. 2 ст. 92 СК України, необхідна письмова згода її батьків або піклувальників, засвідчена нотаріусом. Інша справа, якщо така особа вже знаходиться у зареєстрованому шлюбі. В цьому разі така згода не потрібна, оскільки неповнолітній, укладаючи шлюб, набуває дієздатність у повному обсязі з моменту його укладання (ч. 2 ст. 34 Цивільного кодексу України).

Надаючи неповнолітнім особам, які мають намір вступити в шлюб, законодавець начебто забезпечує охорону їх інтересів шляхом встановлення правила про необхідність отримання згоди батьків на укладення шлюбного контракту. Але, думається, таким правилом навряд чи можна забезпечити неповнолітню особу від укладення договору на невіддільних умовах. Шлюбний контракт є надзвичайно важливою угодою, яка вирішує обсяг майнових прав на майбутній період і може містити умови про відмову неповнолітньої особи від своїх майбутніх майнових прав, що в принципі суперечить конституційним принципам. Тому право на укладення шлюбного контракту необхідно надавати лише особам, які досягли 18 років, у тому числі тим, що вступили в шлюб.

В останні роки спостерігається значне зростання фактичних шлюбних відносин. Пари у багатьох випадках не вважають за необхідне офіційно реєструвати власні стосунки і живуть так званим «громадянським шлюбом». При цьому вони здебільшого ведуть спільне господарство, у них виникає спільне майно, народжуються діти, а згодом постають питання про врегулювання цих стосунків. Таким чином, якщо проблеми, які виникають у осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, розв'язуються на підставі чинного законодавства, то «фактичний шлюб», з огляду на відсутність правового регулювання, здебільшого призводить до виникнення більш складних конфліктних ситуацій.

Хоча право, як правило, змінюється набагато повільніше ніж соціальна реальність, воно все ж не може цю реальність ігнорувати. Своєрідним відгуком на реалії сьогодення стали окремі норми нового СК України. Зокрема, Сімейний кодекс України встановлює, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (ч. 2 ст. 21 СК України). Проте з цього правила існує виняток. Так, відповідно до ч. 1 ст. 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними

за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Отже, законодавець в СК України передбачив додаткові заходи з метою захистити інтереси фактичного подружжя. Однак подальший аналіз СК України надає підстави для висновку про наявність суперечностей у врегулюванні даної проблеми. Так, в ч. 2 ст. 74 СК України акцентується увага на майні, яке є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, поширюються положення глави 8 цього Кодексу, тобто положення, якими визначається законний правовий режим майна, що набувається подружжям в період шлюбу. Тим самим законодавець зрівняв у майнових правах подружжя та чоловіка і жінку, які не перебувають у шлюбі. Однак така норма ч. 2 ст. 74 СК України суперечить ч. 2 ст. 21 СК України, згідно з якою проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

Що ж стосується фактичного подружжя, то керуючись принципом свободи цивільно-правового договору, вони можуть оформити між собою угоду про встановлення режиму роздільної чи часткової власності на майно, а також укласти будь-які інші, не заборонені законом, угоди. Втім це не буде шлюбним договором у буквальному значенні цього слова. Адже в цьому разі втрачає сенс навіть сама назва договору. Такий договір повинен відповідати загальним нормам цивільного права.

Поряд з тим, окремі вчені (наприклад, М.В. Антокольська) вважають, що до нього можуть бути застосовані норми про шлюбний договір за аналогією закону. Крім того, у зв'язку зі значною поширеністю фактичних шлюбів доцільно прямо дозволити таким парам укласти шлюбний договір [7, с. 76-77].

На мій погляд, з таким твердженням не можна погодитись. Слід зауважити, що фактичні шлюбні відносини не є шлюбом, а отже, на них не може поширюватись норма про шлюбний договір. Тут втрачає своє значення не лише назва цієї норми, але й сама суть інституту шлюбного договору як такого.

Крім того, якщо особи, не реєструють шлюб, а надають перевагу фактичним шлюбним відносинам, то вони мають усвідомлювати факт меншої правової захищеності таких відносин. Та оскільки громадяни свідомо відмовились від правових привілеїв зареєстрованого шлюбу, до їх відносин вбачається неможливим застосування сімейного законодавства у повному обсязі.

Якщо ж все-таки погодитись з застосуванням до фактичних шлюбних відносин окремих норм сімейного законодавства, зокрема, про поширення

на їх майно режиму спільної сумісної власності, то необхідно зважати на певні особливості.

Так, при розв'язанні подібних суперечок не можна керуватися лише таким критерієм як спільно придбане майно. Має йтись про те, чи було метою сторін створення спільної власності. Тобто необхідно виходити з того чи була спрямована діяльність обох осіб, які перебувають у фактичному шлюбі, чи одного з них на створення спільної власності.

Але, не зважаючи на зазначені зміни в суспільстві і поширення фактичних шлюбів основою суспільства має бути здорова родина, а вона, як правило, має своєю ознакою зареєстрований відповідно до вимог законодавства союз чоловіка і жінки. Стосовно ж поширення на фактичне подружжя прав та обов'язків «законного» подружжя, то, на наш погляд, це є лише данина часу. Крім того, це певною мірою може сприяти поширенню фактичних шлюбів, що суперечить моральним засадам суспільства та визнанню сім'ї його основним осередком. Ці положення впливають з ч. 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини, зі ст. 51 Конституції України та зі змісту розділу I глави 1 Сімейного кодексу України.

З огляду на це, необхідно наголосити на тому, що ст. 74 СК України ставить під сумнів закріплені у вищезгаданих нормативних актах положення, які мають мету зміцнення сім'ї як соціального інституту, як первинного та основного осередку суспільства.

Сімейний кодекс України вводить межі, за які не можна виходити при укладенні шлюбного

контракту. Так, відповідно до ч. 4 ст. 93 СК України шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище. Ця норма має такий же недолік, що і норма ст. 27 КпШС України, тобто неоднозначність її розуміння. Тому бажано було б передбачити орієнтовний перелік ситуацій, які б підтверджували наявність у шлюбному договорі умов, що ставлять одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище. До таких умов можна віднести, наприклад, позбавлення одного з подружжя права на все майно, що буде набуватися в шлюбі, відмова одного з подружжя від майбутньої зарплати на користь другого з них, оскільки таку відмову можна розглядати як відмову від своїх конституційних прав [8, с. 199-200].

Висновки. За своєю правовою природою шлюбний договір є міжгалузевим цивільно-сімейним правочиним, спрямованим на зміну правового режиму майна подружжя порівняно із режимом, встановленим законом. При цьому цивільно-правовий характер шлюбного договору має перевагу над сімейно-правовим, оскільки шлюбний договір спрямований на реалізацію таких основоположних принципів цивільного права, як рівність сторін, автономія волі, майнова самостійність, а також у тому, що шлюбний договір повинен відповідати загальним вимогам, додержання яких є необхідним для чинності правочину (ст. 203 ЦК України) та його зміна, припинення чи визнання недійсним здійснюється на підставах, передбачених ЦК України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Энциклопедический словарь // Под ред. И.Е. Андреевского. – СПб. : Изд-во: Ф.А. Брокгауз и И.А. Эфрон – 1890. – Т.IV: Битбург – Бинчук. – 1895.
2. Жилинкова И.В. Брачный контракт (договор) / И.В. Жилинкова. – Харьков : «Ксилон», 2001.
3. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – С.135 .
4. Кодекс про шлюб та сім'ю України. (Затверджено Законом № 2006-VII (2006а-07) від 20.06.69.) // Відомості Верховної Ради України. – 1969. – № 26. – С. 204.
5. Дзера О. Укладання подружжям угод щодо їх спільного майна // Радянське право. – 1978. – № 4. – С. 64.
6. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Под ред. Ю.С. Червоного. – К., 2003. – С. 175.
7. Сосипатрова Н. Брачный договор: правовая природа, содержание, прекращение // Государство и право. – 1999. – № 3. – С. 76-77.
8. Конституційне право України: Підручник для студ. вищ. юрид. закладів і фак. / В.Я. Тацій, В.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодик та ін. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – С. 199-200.

Катренко Анастасія Андріївна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У ШЛЮБНОМУ ДОГОВОРІ

Головною метою цієї роботи є аналіз особливостей забезпечення приватних та публічних інтересів у шлюбному договорі учасниками сімейних правовідносин. Крім того, у статті досліджується та з'ясовується поняття, правова природа, особливості суб'єктного складу шлюбного договору, а також визначається співвідношення приватних та публічних інтересів в сфері договірної регулювання сімейно-правових відносин.

Ключові слова: подружжя, правовий захист, правове регулювання, розірвання шлюбу, правові наслідки, розподіл майна, гарантії реалізації прав, правовий статус.

